

Les llengües frisones a Europa: passat, present i relacions transfrontereres

DURK GORTER

Ikerbasque / Universitat del País Basc

Conferència llegida davant la Secció Filològica de l'IEC el 17 d'octubre de 2008

1. INTRODUCCIÓ

Les llengües frisones es divideixen en frisó (occidental), parlat a la província de Frísia (Fryslân), als Països Baixos; frisó oriental, parlat al municipi de Saterland, entre les ciutats de Cloppenburg i Leer —al nord-oest d'Alemanya—, i frisó septentrional, parlat a les Illes i en una petita àrea de la Península a l'extrem nord d'Alemanya, tot just al sud de la frontera amb Dinamarca. Tot i que han mantingut relacions històriques, no es poden considerar una sola llengua. El desenvolupament històric de cadascuna va estar separat durant gairebé mil anys i han evolucionat fins a arribar a constituir-se en almenys tres llengües diferents, ben al contrari del que se sol llegir en la bibliografia i en alguns mapes.

El fet que un dialecte de l'holandès de la província d'Holanda del nord s'anomeni *frisó occidental* (*Westfries*) resulta sovint confús, perquè també el frisó parlat a la província holandesa de Fryslân es denomina *frisó occidental*, i de vegades també *frisó* de *Westlauwers* (la llengua parlada a l'oest del riu Lauwers). De manera semblant, el dialecte del baix alemany del Kreis Ostfriesland s'anomena *frisó oriental*, la qual cosa és també confusa perquè el frisó de Saterland també es diu així. No es dona la mateixa confusió en el frisó septentrional, però aquesta llengua es divideix en no menys de nou dialectes diferents, cadascun dels quals té un nom diferent (i escriptura: *fräsch*, *freesk*, etc.). En aquest article s'empraran les denominacions *frisó*, *frisó oriental* i *frisó septentrional*.

2. ANTECEDENTS HISTÒRICS

Els historiadors romans Tàcit i Plini el Vell ja esmentaven els frisons com a tribus germàniques que vivien en una estreta franja costanera al llarg de la vora

sud del que avui és el mar del Nord. No hi va haver continuïtat de les tribus frisones en l'àrea entre el 350 i el 425 de la nostra era, d'acord amb el que han descobert recents investigacions arqueològiques (Bos, 2001: 490). La mar creixia sovint i les intenses inundacions van conduir a la migració. Es desconeix quina llengua parlaven aquells primers frisons.

Durant l'alta edat mitjana el poble frisó va reparèixer en les fonts històriques. En aquell temps ja es parlaven formes primerenques de frisó a l'actual província de Frísia (als Països Baixos), al llarg d'una àrea molt més extensa al llarg de la costa del que avui són les províncies holandeses de Zuid-Holland, Noord-Holland i Groningen, i a la regió veïna de Frísia oriental (Ostfriesland), al nord-oest d'Alemanya, que s'estén fins a la desembocadura del riu Weser. De llavors ençà, el frisó ha desaparegut gradualment de la major part d'aquestes zones (Niebaum, 2001).

Avui les fronteres administratives de Frísia coincideixen força acuradament amb l'àrea en què es parla el frisó. Allà on la frontera lingüística traspasa l'administrativa uns quants quilòmetres i s'endinsa en la província de Groningen, s'hi troben uns quants milers de parlants de frisó; igualment, també a Frísia hi ha contrades i localitats on es parlen dialectes no frisons.

La llengua frisona és una de les diverses llengües que es van desenvolupar entre l'any 500 i 700 a partir del germànic més general del mar del Nord (anomenat també *ingweonic*). Aquesta variant del frisó es diu també *antefrisó antic* (Nielsen, 1994). El frisó i l'anglès formen part del grup de llengües germàniques occidentals que comparteixen diverses evolucions lingüístiques comunes. Com a resultat del contacte lingüístic sostingut al llarg dels segles, l'evolució més recent del frisó ha estat influïda pel neerlandès.

Com altres llengües germàniques, el frisó es divideix en tres etapes diferents: l'antic, el mitjà i el modern. Tanmateix, la subdivisió dels períodes difereix força de les altres llengües. El frisó antic abraça des del segle XIII (la primera documentació escrita conservada és del 1276) fins a gairebé el 1550; el frisó mitjà s'estén del 1550 al 1800 i el frisó modern, a partir del 1800. El frisó antic va conservar uns quants trets durant més temps que la resta de llengües germàniques perquè els textos escrits en antic frisó són principalment legals. Potser la posició relativament aïllada de la Frísia baixmedieval hi va influir d'alguna manera.

Els frisons del nord van migrar des de la Frísia medieval original fins a l'actual Slesvig-Holstein, al nord d'Alemanya, en dues onades: al voltant del 700 es colonitzaren les illes Sylt, Föhr, Amrum i Heligoland, i dos-cents o tres-cents anys després, una segona onada els va portar fins a la Península i les illes Halligen. Conseqüentment, el territori ocupat pels frisons s'estenia lleugerament cap a l'est. Des del 1435, l'àrea ha pertangut al ducat de Slesvig i estava dividida administrativament en districtes judicials denominats *harden*.

Al segle XI, durant períodes d'intenses inundacions al mar del Nord, els frisones es van traslladar a l'actual àrea de Saterland, prop d'Oldenburg, que està situada a més altitud. S'ha pogut reconstruir que el dialecte del poble que va migrar era un dialecte frisó oriental antic d'Emsland.

3. SITUACIÓ ACTUAL

3.1. *Situació actual del frisó als Països Baixos*

Fins als anys cinquanta, més del 90 % de les famílies del camp parlaven frisó, mentre que a les ciutats el parlava menys d'un 20 %. Els canvis en la transmissió de la llengua de generació en generació i els matrimonis lingüísticament mixtos van tenir-hi molta influència. Cada cop menys infants tenien el frisó com a primera llengua; en el grup d'edat dels nascuts després del 1990, és llengua materna de poc més d'un 40 %. La llengua encara sobreviu, però a llarg termini els indicis no són positius.

Encara avui, el frisó té al camp la base més ferma: als pobles, les estadístiques indiquen que el frisó és la llengua de casa al 70 % de les llars i a les ciutats grans (de més de deu mil habitants) és d'un 40 % o menys. El percentatge ha crescut a les ciutats més grans per la migració des dels pobles.

Diverses enquestes a gran escala (Gorter i Jonkman, 1995; Província de Fryslân, 2007) han permès estimar que gairebé un 74 % de la població sap parlar frisó. Aquest percentatge es tradueix en unes xifres absolutes de 450.000 parlants de frisó, aproximadament, en una província amb 643.000 habitants. Poc més de la meitat de la població (55 %) ha après a parlar frisó com a llengua materna; això implica que gairebé un 20 % ha après frisó com a segona llengua, principalment durant la infantesa, gràcies als companys de jocs, o més tard, en l'edat adulta, a la feina o en les relacions amb la comunitat.

Les mateixes enquestes revelen que aproximadament un 94 % de la població entén el frisó, un 75 % el llegeix i un 26 % l'escriu. Al llarg d'un període de més de vint-i-cinc anys, s'ha observat una caiguda lenta de la competència parlada i un cert augment de les habilitats escrites (Província de Fryslân, 2007).

L'ús del frisó segueix un patró irregular en els diferents àmbits socials. En els àmbits de la família, el treball i la vida quotidiana al municipi, el frisó demostra una posició relativament forta, ja que la major part de la població l'empra de manera habitual. En els àmbits més formals de l'educació, els mitjans de comunicació, l'Administració pública i el dret, però, hi domina el neerlandès. Tots els habitants de Frísia saben parlar, llegir i escriure neerlandès, i, per tant, els parlants nadius de frisó són bilingües, tot i que un nombre important reconeix que té més fluïdesa en frisó que no en neerlandès (aproximadament, un 60 %). L'ús del frisó

ha fet alguns avenços en els àmbits formals durant les últimes dècades, però l'ús general encara és limitat.

Des de la Segona Guerra Mundial, la industrialització i els canvis tecnològics en l'agricultura han tingut un impacte enorme en el camp. L'augment de la població s'ha concentrat en un nombre limitat de ciutats grans amb una població lingüística heterogènia. A més a més, les millores en els mitjans de transport, el desenvolupament del turisme de masses i les noves formes de comunicació a distància han conduït a un contacte cada vegada més freqüent amb el neerlandès i altres llengües, especialment l'anglès. El contacte lingüístic intensiu amb el neerlandès està comportant el declivi de les característiques més destacades i genuïnes de la llengua frisona.

La comunitat de parlants del frisó és fonamentalment homogènia i les varietats principals són generalment petites. Tradicionalment, el frisó es divideix en tres grans dialectes: *klaaifrysk* (literalment, 'frisó de l'argila'), *wâldfrysk* ('frisó dels boscos') i *súdwesthoeksk* ('frisó del cantó sud-oest') (Veen, 2001). Les diferències principals entre els dialectes consisteixen en un cert grau de variació fònica i una petita part del vocabulari. La varietat estàndard del frisó va evolucionar gradualment durant els segles XIX i XX, i és una combinació de *wâldfrysk* i, principalment, *klaaifrysk*.

Hi ha més dialectes diferents del frisó que utilitzen els habitants de la petita localitat de Hylpen i les illes Wadden de Schiermonnikoog (Skiermûntseach) i Terschelling (Skylge). El sistema fonètic i el vocabulari que empen difereixen tant del altres dialectes frisons o del frisó estàndard que només amb esforç és possible entendre els parlants d'aquests dialectes.

L'*stedfrysk* (literalment, 'frisó de ciutat') es parla en set localitats que van rebre els drets com a ciutat a l'edat mitjana i és una barreja de neerlandès i frisó, comprensible fàcilment pels parlants de les dues llengües. L'estructura oracional de l'*stedfrysk* és frisona i el vocabulari és frisó i neerlandès. L'àrea que abraça el municipi It Bilt és un pòlder en què es parla l'anomenat *biltsk*, també una barreja. Finalment, als municipis sud-orientals d'Ooststellingwerf i Weststellingwerf, es parla un dialecte del saxó.

La supervivència d'aquests dialectes es troba en temps difícils. Potser alguns encara són parlats per una part important de la població, com ara a la capital Leeuwarden (on gairebé un 20 % tenen l'*stedfrysk* com a llengua materna), però els dialectes de les illes Wadden, per exemple, estan a punt d'extingir-se.

3.2. Frisó septentrional a Alemanya

L'àrea de Slesvig-Holstein a Alemanya on es parla el frisó septentrional comença exactament a la frontera estatal amb Dinamarca. S'estén aproximadament

cinquanta quilòmetres al sud, al llarg de la costa i en algunes illes properes a la costa. El frisó septentrional, el parlen menys de 10.000 persones —Arhammar (2008) estima que al voltant de 6.000. Unes 60.000 persones es consideren frisonnes, tot i que no parlen la llengua. La zona forma part de Kreis Nordfriesland, que té gairebé 166.000 habitants (Walker, 2007). Tanmateix, manquen enquestes detallades sobre la comunitat lingüística.

La llengua frisona septentrional es divideix en nou dialectes diferents que coincideixen en gran mesura amb els antics *harden*. Les diferències dialectals són rellevants i sovint la intel·ligibilitat entre regions és difícil. El nom que reben els dialectes de la Península està basat en el concepte *frisó* (per exemple, *fräsch*, *freesk*, *fräisch*), mentre que els dialectes de les Illes reben el nom de cada illa particular, com a *söl'ring* (Sylt), *fering* (Föhr), *öömring* (Amrum) i *halunder* (Heligoland) (Walker, 2007).

L'àrea geogràfica va romandre relativament tancada i inaccessible durant força temps. Al segle XIX, hi havia poc contacte entre les diferents regions. La funció del frisó septentrional es limitava a la comunicació oral i no es desenvolupava cap estàndard general perquè cap dialecte no tenia més prestigi que la resta. No obstant això, els parlants de frisó septentrional es veien influïts per les llengües dels veïns. Al nord i a l'est es tractava del danès (el dialecte jutlandès) i al sud, del baix alemany. El danès es considerava més o menys amb el mateix prestigi i no suposava una amenaça per al frisó, però el baix alemany n'era el principal competidor. Molts frisons del nord han estat bilingües durant molts anys i, de fet, ja al segle XV, la plasmació per escrit de la llei oral es va fer en baix alemany. Tot i això, com que molts dels habitants de les illes eren mariners i no tenien cap contacte amb els habitants del continent, van mantenir els dialectes.

La forta influència de l'alt alemany es remunta principalment a mitjan segle XIX, quan Slesvig esdevingué part de Prússia (1867) i la construcció de camins millors va obrir l'àrea, fet que va atreure molts immigrants que parlaven alemany. Des de principis del segle XX, l'escolarització obligatòria, el servei militar i el desenvolupament de complexos turístics costaners han contribuït també al declivi greu del frisó septentrional. Cap al 1855 encara hi havia més de 27.000 parlants, que el 1927 s'havien reduït fins a 15.000 i que no arriben a 10.000 avui dia —probablement, en són uns 6.000 (Århammar, 2008). Els dialectes de les Illes tenen característiques diferents dels dialectes continentals; en difereixen força en el vocabulari, i també hi ha evolucions vocàliques que fan els dialectes frisons septentrionals diferents dels frisons d'Holanda i del frisó de Saterland, com també d'altres llengües germàniques. El frisó septentrional ha incorporat molts manlleus del danès (jutlandès) i paraules del baix alemany. En un àrea geogràfica relativament reduïda ha perviscut fins avui una forta variació dialectal. No obstant això, tota la població actual pot parlar també alemany.

La República Federal d'Alemanya va incloure els frisons quan va signar el Conveni marc per a la protecció de les minories nacionals proposat pel Consell Europeu el 1998 i va reconèixer la llengua frisona el mateix any, quan va ratificar la Carta europea de les llengües regionals o minoritàries. La nova Constitució de Slesvig-Holstein, que va entrar en vigor l'any 1990, esmenta la protecció i la promoció de la minoria danesa i del poble frisó, i el 2004 es va aprovar una llei sobre la promoció del frisó en el sector públic (*Gesetz zur Förderung des Friesischen im öffentlichen Raum*). El districte de Frísia del nord també canvià els estatuts el maig de 2005 per incloure-hi la protecció de la independència cultural de la minoria danesa i del poble frisó (Walker, 2007).

Hi ha unes quantes mostres de literatura en frisó septentrional; sovint es tracta d'obres teatrals populars escrites per autors com ara Jap Peter Hansen (1767-1855), qui podria considerar-se'n el fundador, i altres noms coneguts com Albrecht Johannsen (1888-1967) o Jens Mungard (1885-1940). També hi ha diverses organitzacions de promoció: les organitzacions Nordfriesischer Verein (www.nf-verein.de) i Friisk Foriining (www.friiske.de) són importants per al desenvolupament de la llengua; el Nordfriisk Instituut (www.nordfriiskinstituut.de), a Bräist/Bredstedt, duu a terme recerques culturals i històriques, i la Universitat de Kiel (que és fora de l'àrea) allotja la Nordfriesische Wörterbuchstelle (www.nord-inst.uni-kiel.de), el centre de recerques lingüístiques del frisó septentrional. Aquesta llengua té un petit espai en l'educació primària en un nombre reduït d'escoles a les Illes i al continent (Walker, 2007). Tot i això, la llengua es troba en greu perill.

3.3. Saterfrisó a Alemanya

El municipi de Saterland està situat al nord de la ciutat de Cloppenburg i al sud de Leer, al *land* de la Baixa Saxònia, i, per tant, no a la regió coneguda com a *Ostfriesland* (Frísia de l'Est). Saterland té aproximadament 12.000 habitants, gairebé 2.000 dels quals saben parlar frisó oriental.

Saterland està formada per tres pobles: Strücklingen (Strukelje), Ramsloh (Romelse) i Scharell (Schäddel). Abans era un terreny pantanós de catorze quilòmetres de llargària i quatre d'amplària aproximadament. L'àrea era virtualment inaccessible abans que es guanyessin al mar les torberes, al segle XIX. La ubicació aïllada va permetre que el frisó oriental es mantingués com a llengua de les relacions socials locals i el baix alemany com a llengua de comunicació més àmplia.

Cap al 1850, el 85 % de la població encara parlava frisó oriental (Fort, 1996). Com que la venda de torba era la font principal d'ingressos per als frisons de Saterland, es pot suposar que durant molt de temps hi va ser comú el multilingüisme. L'aïllament de l'àrea també va influir en la religió: tot i que les àrees veïnes són protestants, els habitants de Saterland són catòlics. A la darreria del XIX, Saterland

es va connectar a una carretera principal i a una línia de ferrocarril, i l'extracció de torba es va industrialitzar. Conseqüentment, el baix alemany i —cada cop més— l'alt alemany van esdevenir les llengües del treball. Després de la Segona Guerra Mundial s'hi assentaren molts refugiats de guerra, amb la qual cosa, cap al 1950, els parlants de frisó oriental representaven menys del 50 % de la població. El retrocés de la llengua ha arribat tan lluny que avui està en perill i és probable que desaparegui d'aquí a una o dues generacions. El contacte intensiu amb l'alt i el baix alemany ha provocat molts canvis lingüístics, principalment fonològics i lèxics (Fort, 2001).

Un estudi de Stellmacher (1998) encara va trobar dos mil parlants de frisó oriental, un 20 % de la població. Majoritàriament, es tractava de gent gran, de manera que el nombre es pot haver reduït deu anys després. De la franja d'edat nascuda a partir del 1970, només el 16 % el parla. D'aquests, només un terç el va aprendre dels pares, a casa; la resta el va aprendre en la infantesa o l'adolescència dels amics o companys de jocs, i només un 3 % ja d'adults. Avui, només un quart dels parlants transmet la llengua als fills. Stellmacher (1998) afirma que un 28 % de la població de Saterland assegura que sap llegir frisó oriental, mentre que només un 3,9 % el sap escriure.

Des dels anys vuitanta, ha augmentat entre aquesta gent la consciència que la seva llengua està amenaçada. La Seelter Buund és una organització creada per a defensar i promoure la llengua. Ara s'ensenya una mica la llengua en l'àmbit pre-escolar i a l'escola primària, però encara escassegen els materials d'ensenyament. Els frisons de Saterland col·laboren amb els frisons dels Països Baixos i amb els del nord en una lluita per mantenir vives les seves llengües. El fet que el frisó oriental s'hagi inclòs en la Carta europea de les llengües regionals o minoritàries (1998) té una gran importància i obre perspectives noves als esforços per a mantenir la llengua.

El frisó oriental es parla als parvularis una hora per setmana, només si els pares volen. No té cap ortografia uniforme, i, per l'elevat nombre de grups vocàlics i diftongs, és complicat representar el frisó oriental amb l'ortografia estàndard alemanya. Tanmateix, hi ha un grapat d'autors que publiquen en aquesta llengua. Tot i que no hi ha ràdio ni televisió, sí que es representen obres de teatre en frisó oriental de tant en tant.

4. RELACIONS TRANSFRONTERERES

El Consell Interfrisó (<http://interfriesischerrrat.de>) és una organització paraigua per als tres grups lingüístics d'Alemanya i els Països Baixos. L'organització es basa en l'interès lingüístic comú i en el concepte històric de *germanor frisona*. Els frisons septentrionals van establir contactes entre ells, ja des de la primera meitat

del XIX amb els frisons dels Països Baixos i des del 1909 amb els frisons de l'est. Aquests contactes van conduir finalment a la fundació del Consell Interfrisó (Friesenrat / Fryske Rie) el 1930. Està integrat per membres de les tres regions frisonas, amb organismes separats en cadascuna de les tres àrees (en aquest cas no Saterland, sinó Frísia de l'Est, més en general). Cada tres anys, el Consell organitza el Friesenkongress en una de les regions, que alternen com a seu. Una altra activitat que té lloc cada tres anys és la Friesen Droapen, un viatge regular a l'illa d'Heligoland per a celebrar un esdeveniment cultural amb música, dansa i artistes de les tres àrees de Frísia. El Consell també organitza trobades periòdiques de grups professionals (grangers, funcionaris, mestres d'escola o dones).

També estan en actiu diverses organitzacions juvenils frisonas, com el Frysk Ynternasjonaal Kontakt (www.fyk.nl) i el Rökefloose (www.rokefloose.de), no només dins del seu àmbit, sinó també en el context més ampli de l'organització Youth of European Nationalities (www.yeni.org).

En general, els grups frisons també cooperen amb llengües minoritàries dels seus respectius països, com ara les minories dels danesos o els sòrabs a Alemanya, i, als Països Baixos, el saxó baix i el limburguès, llengües reconegudes recentment. En l'àmbit europeu també col·laboren amb altres llengües minoritàries, com a l'European Bureau for Lesser Used Languages (www.eblul.org); la Federal Union of European Nationalities (www.fuen.org) o la Network to Promote Linguistic Diversity (www.npld.eu), creada recentment.

A Ljouwert (Frísia), el Centre Europeu Mercator per al Multilingüisme i l'Aprenentatge de les Llengües (abans Mercator Educació) ha contribuït a l'intercanvi d'informació, repartiment de documentació i col·laboració per tota la Unió Europea.

El fet que totes tres llengües hagin estat promogudes i protegides pels instruments del Consell d'Europa, la Carta europea de les llengües regionals o minoritàries i el Conveni marc per a la protecció de les minories nacionals, les ha ajudat a obtenir un perfil europeu més sòlid. Els principis recollits en aquests instruments han contribuït a reforçar-ne la posició de cara als estats d'Alemanya i Holanda.

BIBLIOGRAFIA

- ARHAMMAR, Nils (2008). «Das Nordfriesische, eine bedrohte Minderheitensprache in zehn Dialekten: eine Bestandsaufnahme». A: MUNSKE, Horst Haider (ed.). *Sterben die Dialekte aus?: Vorträge am Interdisziplinären Zentrum für Dialektforschung an der Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg*, 22.10.-10.12.2007 [en línia]. <www.dialektforschung.phil.uni-erlangen.de/sterbendialekte>.
- Bos, Jurjen M. (2001). «Archaeological evidence pertaining to the Frisians in the Netherlands». A: MUNSKE, Horst Haider (ed.) *Handbuch des Friesischen / Handbook of Frisian Studies*. Tübingen: Niemeyer Verlag, p. 487-492.

- European charter for regional or minority languages: Charter* (1998). Estrasburg: Council of Europe. També disponible en línia a: <www.coe.int/t/dg4/education/minlang>.
- European charter for regional or minority languages: Explanatory report* (1998). ETS núm. 148. Estrasburg: Council of Europe. També disponible en línia a: <<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/148.htm>>.
- FORT, Marron Curtis (1996). «The Saterland: a Frisian island amidst the moors of north-western Germany». A: WILTS, Ommo; FORT, Marron Curtis (ed.). *North Frisia and Saterland*. Brusselles: European Bureau for Lesser Used Languages.
- (2001). «Das Saterfriesische». A: MUNSKE, Horst Haider (ed.) *Handbuch des Friesischen / Handbook of Frisian Studies*. Tübingen: Niemeyer Verlag, p. 409-422.
- Framework convention for the protection of national minorities* (1998). ETS núm. 157. Estrasburg: Council of Europe. També disponible en línia a: <<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/157.htm>>; <www.coe.int>.
- GORTER, Durk; JONKMAN, Reitze J. (1995). *Taal yn Fryslân: Op'e nij besjoen*. Ljouwert: Fryske Akademy.
- GORTER, Durk; MEER, Cor van der; RIEMERSMA, Alex (2008). «Frisian in the Netherlands». A: EXTRA, Guus; GORTER, Durk (ed.) (2008). *Multilingual Europe: Facts and policies*. Berlín: Mouton de Gruyter, p. 185-206.
- GORTER, Durk; WALKER, Alastair (2001). «Frisian as European minority language». A: MUNSKE, Horst Haider (ed.) *Handbuch des Friesischen / Handbook of Frisian Studies*. Tübingen: Niemeyer Verlag, p. 797-804.
- NIEBAUM, Hermann (2001). «Der Niedergang des Friesischen zwischen Lauwers und Weser». A: MUNSKE, Horst Haider (ed.) *Handbuch des Friesischen / Handbook of Frisian Studies*. Tübingen: Niemeyer Verlag, p. 430-442.
- NIELSEN, Hans F. (1994). «Ante Old Frisian». *Nowele*, 24, p. 91-136.
- PROVÍNCIA DE FRYSLÂN (2007). *Rapportaaazje fluchhifking Fryske taal*. Leeuwarden: Ljouwert: Provinsje Fryslân.
- STELLMACHER, Dieter (1998). *Das Saterland und das Saterländische*. Oldenburg: Isensee.
- VEEN, Klaas van der (2001). «West Frisian dialectology and dialects». A: MUNSKE, Horst Haider (ed.) *Handbuch des Friesischen / Handbook of Frisian Studies*. Tübingen: Niemeyer Verlag, p. 98-116.
- WALKER, Alastair (2007). *North Frisian: The North Frisian language in education in Germany*. 2a ed. Leeuwarden: Fryske Akademy. (Mercator Regional Dossier Series) També disponible en línia a: <www1.f.a.knaw.nl/mercator/regionale_dossiers/PDFs/northfrisian_in_germany2nd.pdf>.